

Eörsi Gyula : A tervszerzödések¹

MÁDL FERENC

I.

A könyvismertetés, a kérdéses tudományterületen megjelent könyvek bemutatása, értékelése — a „Buchbesprechung” — „bevett” és elterjedt műfaja a folyóiratirodalomnak. Talán nem tűnik álproblémának azt mondani, hogy e sorok írója Eörsi Gyula „A tervszerzödések” című munkája bemutatására, értékelésére szánt dolgozatának „megkonstruálása” során viszonylag komoly nehézségek előtt állt. Ha számításba vesszük ui., hogy *egyrészt* ez a nagy monográfia mint doktori disszertáció három akadémikus egyenként is nagy és külön-külön tanulmány értékével bíró opponensi véleményének² tárgya volt; hogy a munka tudományos értékelését ugyanekkor egy e célra kiküldött bíráló bizottság is elvégezte; hogy továbbá a disszertáció *vitájának*, így részben a disszertációnak ismeretetésére már egy tanulmány is megjelent; ³ és hogy mindezek együtt — kötetnyi terjedelemben — a munka minden lényeges kérdésére részletekbemenően is kiterjednek; *másrészt* pedig azt a tény is, hogy a „Buchbesprechung” jellegéből folyóan nem egyszerű tartalmi ismertetés, nem is vita- vagy védőirat, hanem a könyv tudományos problematikájának, céljainak és eredményeinek értékelő bemutatása —, ha mindezeket számításba vesszük, akkor a plágiumot kerülni és a műfajának eleget tenni kívánó szerző említett nehézségei bizonyára érthetővé válnak.

Ez az előjáróban jelzett viszonylagos nehézség azonban a probléma megoldását is magában hordja. Nevezetesen, hogy — a dolgozat módszerét illetően — számításba kell venni a munkáról már elmondottakat is, adott esetben akár úgy, hogy a felvetett kérdésben e sorok szerzőjének is azonos véleménye van, hogy továbbá törekednünk kell a munka értékelésére és ennek kapcsán egy-két kérdésben alaposabb, részletesebb, bizonyos fokig polemikus bemutatására is.

A fentiek előrebocsátása után célszerűnek tartottuk — a fejezetről fejezetre haladó egyszerű, szükségszerűen csak leíró jellegű és a kérdések mélyebb elemzését alig megengedő tartalmi ismertetés helyett — az ismertetésnek olyan formáját választani, amely a könyv általános értékelése után néhány fontosabb kérdéskomplexumot tárgyal, rajtuk keresztül mutatva be a szerző tudományos módszerét és a felvetett kérdésekben elfoglalt álláspontját.

II.

Eörsi Gyula „A tervszerzödések” c. munkája, mint korábbi, a tulajdonjog fejlődésével foglalkozó könyve is, a szocialista jog egyik legfontosabb, mondhatnánk egyik kulcspozícióban levő kérdésével, jogintézményével foglalkozik. Kulcskérdés ez a szocialista tudományos jogszemlélet fejlődését és fejlesztését illetően, de nem kevésbé fontos kérdése a polgári jog tudományának és a gyakorlatnak is. Várattott már magára az a munka, amely e jogintézményt, ennek térhódító, erjesztő, átalakító szerepét, e szerepének formáit, újszerű intézményeit, az ezekből fakadt gyakorlati és tudományos problémák hadát

¹ Eörsi Gyula, *A tervszerzödések*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 672 o.

² Nizsalovszky Endre, Marton Géza és Szabó Imre *opponensi véleményei* Eörsi Gyula „*A tervszerzödések*” c. doktori disszertációjáról. (TMB irattára.)

³ Pap Tibor, *Eörsi Gyula „A tervszerzödések” c. doktori disszertációjának akadémiai vitája*. Jogtudományi Közlöny, XII. évf. 4—6. sz. 221. o.

feldolgozza, monográfiába foglalja. E szükséges, nehéz, de tudományosan szép feladatot vállalta Eörsi Gyula szóbanforgó nagy munkájában.

Ha szabad a formát a tartalomtól külön is értékelni, amire egyébként az írás térbeli egymásutánisága is kényszerít, akkor ez esetben erre külön is szükség van. Eörsi Gyula ui. nagy, tudományosan is nagy és fontos monográfiáját formailag is kiválóan oldotta meg. Nemcsak a tekintélyes terjedelemre, hanem elsősorban a stílusra, a szerkezetre, a történelmi és logikai szemléletre, az általánosításra, a törvényszerűségek feltárására irányuló törekvése, általában az elemzés módszereire gondolunk itt. Ha stílus helyenként nehéz is, az inkább a probléma nehézsége, de stílusára általában jellemző a nyelvi és tudományos pontosság, a helyenként egészen klasszikus vetetű fogalmazás, a plasztikus, tiszta, ahogy Marton Géza mondja, „az élvezetes magyar nyelv”.⁴ Ha a szerkezet egyes kérdések többszöri érintésére, tárgyalására vezet is, ez az esetek többségében a komplex módszerből és abból folyik, hogy ugyanaz a kérdés más-más összefüggésben más-más szerepet játszik. Bár nem tankönyvtől van szó — bizonyos fokig hiányoljuk a tervszerződések fogalmi vizsgálatát, meghatározását,⁵ és a fogalomnak a tudományos kutatásban betöltött fontos szerepének alálúzására Marxtól is „segítségül” hívjuk (aki ui. a fogalomalkotást a tudományos kutatás fontos — sőt első! — lépésének tartotta). Ezen bíráló jellegű megállapításaink ellenére, illetve részben azok alapján mégis azt kell mondanunk, hogy a szerkezetnek a „makrokozmosz”-tól a „mikrokozmosz”-ig haladó iránya, amely a lényeges kérdéseket szükségszerűen végigvezeti a könyv egészén, sikerültnek és jónak mondható. Annál is inkább, mert ez a látszatra csak „szerkezeti” kérdés a feldolgozás, a szemlélet elvi kérdéseibe torkollik, a történeti és a logikai feldolgozás egységének problémájába. Ez pedig megkívánja — s továbbiakban már Eörsi szavaival szólva — „a konkrét tények leírásának és elemzésének az absztrahálással való állandó, váltakozó egymást-továbbfejlesztését; megoldása pedig feltételezi a sokoldalú elemzést, a jelenségeknek nem csupán önmozgásukban, de a többi, egyidejűen fennálló és önmagában is folyton változó, fejlődő jelenséggel való összefüggésben és kölcsönhatásban való bemutatását”.⁶ Ha továbbá a gyakorlat alapos elemzése során egy-két részletkérdésben vitatható megállapítások is vannak (pl. a kötbér jelenlegi elszámolási formája és annak „észténző” hatása), mégis azt kell mondanunk, hogy a munkában az elméleti kérdések mellett a gyakorlat alapos feldolgozásával, azt tökéletesíteni akaró gondolatok rendkívüli sokaságával találkozunk. Mindent egybevetve Eörsi „A tervszerződések” c. könyvével a dialektikus módszer és a klasszikus magyar magánjog — talán nem hat furcsán a jó értelemben vett szó — dogmatikai tisztasága hagyományainak alkalmazására szolgáltatott szép példát.

A munka — szerkezetét tekintve — két részből áll, amelyek közül az első három, a második négy fejezetet tartalmaz. Az első részben — „A tervszerződések helye a szerződések rendszerében és a terv megvalósítását szolgáló jogintézmények között” cím alatt — a szerző először a szerződés jogintézményének alapvető jellegzetességeit tárgyalja, majd a II. fejezetben a tervszerződések jogrendszerbeli helyével foglalkozik, és végül a III. fejezet „A terv és a szerződés” címet viseli.

A II. rész címe: „A szerződéses kapcsolatok megszervezése és lebonyolítása.” E rész első fejezete, a könyv rendszere szerinti IV. fejezet, a terv és a szerződés összekapcsolásának jogi formáit vizsgálja. Az V. fejezet a vállalatok kérdéscível foglalkozik a tervszerződésekkel való összefüggésükben. A VI. fejezet a felek jogosultságait és kötelezettségeit, az utolsó, a VII. fejezet pedig a szankeiók nagy problematikáját tárgyalja.

A fentiek után most már a tartalomra fordítjuk figyelmünket. Az első gondolatot, kérdést, hogy ti. mi a munka gyakorlati és tudományos célja, Eörsi szavaival fogalmazzuk meg: mindenekelőtt az, hogy „napjaink döntő jelentőségű gyakorlati kérdéseinek megoldására”⁷ jusson. De jóval több is ez a munka. Több azzal, hogy a megadott témakör konkrét vizsgálata által közelebb kerüljön „a szocialista jog összefüggéseinek, mozgástörvényeinek megismeréséhez”.⁸ Célszerű lesz röviden bemutatni, hogy ezt milyen kérdésekre vonatkozóan és milyen eredménnyel teszi.

⁴ Marton Géza, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. disszertációjáról*. 18. o. Kézirat TMB irattára.

⁵ Nizsalovszky Endre, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. doktori disszertációjáról*. 7—8. o. (Kézirat, TMB irattára.)

⁶ Eörsi Gyula, *Válasz az opponensi véleményekre*. I. o. (Kézirat, TMB irattára.)

⁷ Eörsi Gyula, i. m. 13. o.

⁸ Eörsi Gyula, i. m. 12. o.

Mint mondtuk, a szerkezet, az egész feldolgozás a makrokozmoszból, az egészből, az általánosból indul ki és a mikrokozmosz, az egyedi és a különös felé halad. Ennek megfelelően a szerző munkáját azzal kezdi, hogy vizsgálja, mi a szerződés általában. Bemutatja a szerződés jogintézményének közös jellegzetességeit (a szerződés az áruviszony egyik legtisztább jogi formája; ⁹ a szerződés és a szerződéses szankciók mint a társadalom áruviszonyainak befolyásolására alkalmas eszközök; a szocialista termelési rend és a szerződés; az „áruviszony” a szocializmusban, az áruviszony felhasználása; a szerződés fejlődésének alapvonásai). Már itt találkozzunk — általános törvényszerűségeken megfogalmazva — Eörsinek az állami akaratra vonatkozó, később több probléma megoldásában szereplő szemléletével. Logikusan következik ezután a magyar népi demokrácia szerződesei áttekintésének és a tervszerződések jogrendszerünkben való elhelyezkedésének elméleti kérdésekkel és elvi harcokkal tele kérdés-komplexuma. Új társadalmi-gazdasági rend, új szerződésfajták alakulnak ki és „tartalmukban megújódnak a hagyományos szerződésfajták”.¹⁰ Az új fejlődése a régi keretében kezdődik, „ott keresi helyét, harcok elhelyezkedéséért, ilyen vagy olyan státusért”.¹¹ Történelmi, társadalmi és jogrendszerbeli meghatározók folytán a tervszerződések nálunk a polgári jogon belül önálló státust kapnak. Ennek bemutatása során láthatjuk a kérdés nemzetközi „állását” is. A fejlődés egyes jogágazatok komplex alkalmazásához vezet, ami — elsősorban elméleti síkon — felveti a gazdasági jog problémáját és hosszú tudományos esatározásokra teremt szükségletet, illetve ad alkalmat. Eörsi könyve e részében is élesen szembefordul az anyaga természetében állandóan kísértő gazdaságjogi elmélettel.

A makrokozmosz és mikrokozmosz közötti átmenetnek lehet és kell tekinteni a terv és a szerződés kapcsolatát tárgyaló fejezetet (III.). A szovjet, a német és a magyar fejlődés elemző bemutatásában értékes választ kapunk arra vonatkozóan, hogy „milyen objektív tényezők hívták létre a tervszerződésekkel, milyen konkrét összefüggésben vannak a tervszerződések a tervgazdálkodással, a gazdasági vezetés módszereivel; milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy kifejlődjenek, illetőleg milyen feltételek mellett kell többé-kevésbé kifejlődniük”.¹² (Az állami szektor bizonyos fokú kiterjedése, a tervgazdálkodás, az áruforma felhasználása, a gazdaság bizonyos fokú fejlettsége a kapacitás és a káderek színvonala területén — ezek az előfeltételek.) Plasztikusan mutatja be a szerző, hogy a tervszerződések hogy öntik jogi formába az egész tervteljesítés egyes láncszemeit. Meggyőzőek a monográfiának az államigazgatási jogi eszközök és a polgári jogi eszközök együttes alkalmazásának arányaira, illetve határaitra vonatkozó fejtegetései és tételei. Ennek tisztázása gyakorlatilag is rendkívül fontos tudományos eredmény. Úgy hisszük, hogy Eörsinek sikerült ez, amikor — a kérdés egész hátterét és gyökereit megvizsgálva — megállapítja: „... a szükségletek és késztetések egyensúlyának hiánya a termelés bizonyos fokú fejlettségét már feltételezve a jogi szabályozást az államigazgatási jogi megoldások, a fokozott köpontositás irányába, egyensúlya pedig a polgári jogi megoldások, a decentralizálás irányába tolja el”.¹³

A gyakorlatot alaposan elemző és a gyakorlat vonatkozásában is rendkívül termékeny a terv és a szerződés összekapcsolásának jogi formáit vizsgáló és bemutató egyik legterjedelmesebb rész, a IV. fejezet. Általános törvényszerűségeikig absztrahált és ezért nagy tudományos és gyakorlati értékű fejtegetések során mutatja be a szerződéses rendszert és a terv érintkezésének, összekapcsolása, egymásba fonódása határának meghatározóit. Megvonva ezt a határt, a szerződéskötési kötelezettség normatív és gazdasági tényezőivel foglalkozik (a törvény és az önálló gazdasági elszámolás jellegéből adódó, „művi” úton létrehozott belső kényszer). A nagy népgazdasági tervet lebontó minisztériumi „szerződések” tárgyalásánál a feladatot Eörsi helyesen abban látja, hogy „ennek az intézménynek a kereteit megvonjuk és e keretek között az intézményt megszilárdítsuk”.¹⁴ Indokoltan a szerződéses rendszer védelme kap hangot a terv és a szerződés összekapcsolásának egyes nem eléggé „polgári jogias” megoldásainál (kereskedelmi ügyletek, tranzitálás).

A tervszerződések és a vállalatok, az állami vállalat kettős arculata, jogalanyisága, szerződési akarata vizsgálatánál már teljesen a mikrokozmoszban vagyunk. Konkrét-

⁹ Eörsi Gyula, i. m. 28. o.

¹⁰ Eörsi Gyula, i. m. 58. o.

¹¹ Eörsi Gyula, i. m. 77. o.

¹² Eörsi Gyula, i. m. 126. o.

¹³ Eörsi Gyula, i. m. 170. o.

¹⁴ Eörsi Gyula, i. m. 244. o.

ten ott és annak egyedi érvényesülésénél, amiről eddig általában beszéltünk. Ha „a tervszerződések rendszerét az eddigiek során „kívülről” és „felülről”, a *népgazdasági terv* egészével való összefüggésben vizsgáltuk, most „belülről” és „alulról”, a szerződéseket kötő és lebonyolító *vállalatok* oldaláról kell folytatnunk a vizsgálódást”.¹⁵ A szerződés megkötését és az azt követő létszak ez. S ehhez a szerződést kötő *felekből*, ezeken belül is a legtipikusabból, az állami vállalatból indul ki a szerző. Élesen mutat rá annak kettős arculatára: „Az állami vállalatot jellemzi a jogi kettősség... *Szerződések alanya, mert teremtésülások címzettje, vagyis polgári jogi jogosultságokat gyakorol, mert államigazgatási jogi kötelezettségei vannak.* Az állami vállalat kétrearúsága... azt jelenti, hogy a vállalat *államigazgatási jogi* jellegű kötelezettségeket teljesít, éspedig *polgári jogi* eszközökkel”.¹⁶ Az állami vállalat jogalanyiségával, érdekével kapcsolatos kérdések tárgyalása után Eörsi a vállalat szerződési akaratával foglalkozik. (Erre vonatkozó megállapításaira, precíz elméleti okfejtéseire később részletesen visszatérünk.) Bővebb, polemikus ismertetést érdemelne az állami vállalat jogosultságai átszállásának problémájával foglalkozó fejezet. A reális teljesítés elvére vonatkozó, „A felek jogosultságai és kötelezettségei” cím alatt olvashatjuk a következő szép sorokat: „A szerződési hűség elve, a méltán híres *pacta sunt servanda*, a szocializmus szerződéseinek körében, ezen belül is különösen a tervszerződések és még inkább az állami vállalatok egymásközötti szerződéseinek körében tartalmában átalakul, sokkal hatásosabbá válik: *a reális teljesítés elvévé lesz.*”¹⁷

Talán nem túlzás azt mondani, hogy a szankciók óriási kérdéskomplexumát tárgyaló és egyben záró fejezet, Eörsi Gyula nagy monográfiájának gondolatokban leggazdagabb része. Erre áll nézetünk szerint a legjobban az, hogy új tartalommal a klasszikus magyar magánjog dogmatikai kiépítettségét, rendszerbeli tisztaságát idézi. E fejezet valamennyi nagyobb része — a szerződéses szankciók funkciója, jogalapja, a kötbér és a kártérítés viszonya stb. — gondolatok, problémák és válaszok egész sorát tartalmazza.

Aki egyszer egy kicsit mélyebbre megy a kártérítésen szép és nehéz problémájában, és szerelmese lesz annak, az fokozottan örül új (vagy régi, de eddig fel nem fedezett) gondolatoknak, betűknek, amelyek a kártérítés, a felelősség kérdésével foglalkoznak. Szívesen elidőz köztük, elmerül bennük. Szeretni is megtanulja őket: többre becsüli, óvja értékeiket, de jobban észreveszi hibáikat is. Legyen szabad a monográfia e nagy és igen fontos fejezetére alább, e gondolat jegyében részletesebben visszatérni.

III.

Célszerű lesz — mint ahogy fentebb már jeleztük — a könyv általános bemutatása és értékelése után néhány fontosabb kérdéssel — szintén nem a részletekig menő teljesség igényével — behatóbban is foglalkozni. Csak így lesz lehetőségünk a szerző tudományos módszerének, elméleti okfejtéseinek, gyakorlati kérdésekben is mélyen belenyúló konstrukcióinak mechanizmusát alaposabban megismerni. E célból három kérdésesoport lesz vizsgálódásunk tárgya: a) a komplexitás kérdése; b) a vállalati akarat problémái és c) a szerződéses szankciók funkciója és jogalapja.

a) Már korábban kiemeltük Eörsi módszerének egyik nagy erényét: a komplex, a sokrétű, a valóság teljes visszaadására törekvő szemléletét, amelyre témája parancsoló szükségességet és egyúttal szép lehetőséget is teremt. Hogyan történik ez?

E vonatkozású vizsgálódásai vissza-, illetve átnyúlnak a kapitalista jog világába. A kapitalista jog is mutat komplex „jelenségeket”, de ezek „nem jelentik a komplex módszer alkalmazását”.¹⁸ Míg ott csak „jelenségekről” van szó, a szocialista társadalmi rendszerben, a szocialista gazdaság szervezésében a komplex módszer tudatos alkalmazása a lényeg. „A tervszerződések területén — írja Eörsi — valójában sokkal többről van szó, mint egy bizonyos társadalmi-gazdasági viszonyoknak *több jogintézménnyel* való befolyásolásáról. Itt *több jogágazat* intézményeinek együtthatását figyelhetjük meg; a polgári jog, az államigazgatási jog, a pénzügyi és a munkajog közös felhasználását” (kiemelés tőlem: MF).¹⁹ Az egyik legfontosabb, gyakorlatilag és tudományosan is megoldandó kérdés:

¹⁵ Eörsi Gyula, i. m. 298. o.

¹⁶ Eörsi Gyula, i. m. 300. o.

¹⁷ Eörsi Gyula, i. m. 381. o.

¹⁸ Eörsi Gyula, i. m. 103. o.

¹⁹ Eörsi Gyula, i. m. 102. o.

Itt kell néhány szót szólnunk a komplexitás és a gazdasági jog viszonyáról, illetve a szerzőnek ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról.

A népgazdaság szervezésében, működésében, működése jogi formáinak kimunkálásában, szabályozásában mutatkozó jogágazati komplexitás és annak kérdései — ismeretes — a felszabadulás utáni szocialista jogfejlődés kezdeti, első szakaszában a gazdasági jog elméletébe, illetve az azzal kapcsolatos vitába torkolltak. Ki kell emelni, hogy Eörsi a komplexitás módszereinek alkalmazásában és határainak megvonásában a gazdasági joggal állandó harcban, annak tételeivel való vitában, valóban dialektikus módon fejti ki elgondolásait és tételeit. A jogi eszközök alkalmazása során azok céljában nemcsak a nagy mechanizmust, az élettelen gépezetet látja, hanem elsősorban az embert, a társadalmat.

E jogágazatok, elsősorban az államigazgatási jog és a polgári jog eszközei alkalmazásuk határai. Úgy hisszük, a lényegét ragadja meg a szerző, amikor azt mondja: „Az államigazgatási jogi és a polgári jogi eszközök aránya . . . az elosztási viszonyokban attól függ, hogy mennyire lehet az elosztási viszonyokat decentralizálni, noha kétségtelen, hogy a decentralizáció és a polgári jogi módszerek alkalmazása nem azonos értelmű fogalmak.”²⁰ Mégis igaz az, hogy a polgári jog eszközei sajátosan a decentralizálás, egymásmellé rendeltésben funkcionáló egységek szervezési formái. Az államigazgatási jogi eszközök alkalmazása, szerepük fontossága különösen a szerződéskötés előtti, a tervlebontás létszakában mutatkozik meg. A polgári jog e létszakba általában nem hatol be. „A szerződéskötési kötelezettségek is — mondja Eörsi — mindenekelőtt államigazgatási jogi és fegyelmi szankeiúi vannak.”²¹ Ezt a tételt azzal tartja szükségesnek kiegészíteni — a polgári jogi eszközök alkalmazási területét mintegy tágítva —, hogy a szerződéskötési kötelezettség „amellett *polgári jogi kötelezettséggé is tehető*, ha megszegéséhez — felhasználva a meglévő mellérendeltségi viszonyt — polgári jogi szankeiókat is fűznek.”²² A polgári jog és az államigazgatási jog eszközeinek intenzív együttműködése figyelhető meg a terv és a szerződés összekapcsolásának terén. A két jogágazat eszközeinek komplex alkalmazása ezen a területen kétféleképpen történik: „a) külön-külön önmagukban államigazgatási jogi, illetőleg polgári jogi intézmények kerülnek komplex felhasználásra és legfeljebb kívülről hatnak egymásra (külső komplexitás), és b) egy-egy jogintézményen belül kerül sor a komplex alkalmazásra oly módon, hogy az illető államigazgatási jogintézmény polgári jogi elemeket is felvesz magába és ilyen módon maga a jogintézmény lesz kétarcúvá (belső komplexitás). Az előbbi általában a szerződéskötést követő, az utóbbi pedig a terv jóváhagyásától a szerződéskötésig terjedő létszakban fordul elő.”²³

Nagyobb és bővebb ismertetést is érdemelne annak bemutatása, hogy a komplexitás kérdése, a komplex szemlélet hogyan vonul végig a szerző egész munkáján. Legyen szabad azonban ehelyett — tekintettel a korlátozott terjedelmre — néhány megjegyzést fűzni az oddigiekhez.

Nevezetesen: Eörsi — a kapitalizmus jogrendszeréről szólva — mint már láttuk, a jogágazatok együttes alkalmazását már ott is fellépő „*jelenség*”-ként fogja fel. Szemben a szocialista jogrendszerekben erősen kialakuló komplexitással, ahol az tudatos *alkalmazásra* kerül. Úgy hisszük, hogy ennél többet is lehet mondani. Mégpedig, hogy a jogrendszereknek, általában a jognak sajátos jellegzetessége bizonyos társadalmi viszonyoknak komplex módon történő szabályozása, körülbástyázása. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy „a külső komplexitás . . . a jog lényegéből folyó következmény”.²⁴ Egyszerűen azért, mert a jog társadalmi viszonyok kifejezője, és ha komplex a jog alapját szolgáló társadalmi viszony (és általában az), a szabályozás is szükségszerűen komplex lesz. Szocialista viszonyok között is az adott társadalmi viszonyok összetettsége és alakulása, valamint az állam objektíven szükségszerű érdekelttsége a termelési-társadalmi folyamatok alakulásában adja a komplexitás alapját. Az egyébként szükséges tudatos cselekvés, a komplex jogi szabályozás, mint akaratú aktusok formája, illetve következménye, csak ennek a lehetőségnek és szükségszerűségnek felismerése és az ebből adódó következtetések aktív tevékenységbe való átvitele, tehát nem kizárólag, vagy nem elsősorban a tudat, az akarat műve. Nagy érdeme Eörsinek, hogy felderíti, megvilágítja ezeket az összetett

²⁰ Eörsi Gyula, i. m. 171. o.

²¹ Eörsi Gyula, i. m. 203. o.

²² Eörsi Gyula, i. m. 207. o.

²³ Eörsi Gyula, i. m. 291. o.

²⁴ Szabó Imre, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. disszertációjáról*. 8. o. (Kézirat, TMB irattára.)

termelési-társadalmi viszonyokat (és a hozzájuk kapcsolódó objektív törvényszerűségeket, feltételeket). Talán ezzel járul hozzá legnagyobb mértékben a tervszerződések rendszerének tökéletesítéséhez — a tervteljesítést szolgáló szabályok megkonstruálásához, illetve módosításához. És ez — önként adódik a következtetés — már közvetlen összefüggésben van az életszínvonal alakulásával. Kimondható, hogy ahol legmélyebb az elemzés, ahol legtudományosabb a munka, ott használ leg többet a gyakorlatnak.

b) Már érintettük a szerzőnek az akaratra vonatkozó hierarchikus, hármas tagozódású szemléletét (hatalmi jellegű, szerződésben kifejezett, egy adott viszony létesítésére irányuló és államigazgatási aktusok formájában jelentkező *állami akarat* = törvény, szerződés, államigazgatási aktus). Talán nem tévedünk, ha álláspontját a következőkben fogalmazzuk meg: az állami akarat, amely végeredményben és legfelső fokon azonos a törvénnyel, megjelenhet több formában, irányulhat más-más tárgyra, mindig ugyanaz az akarat marad, amely — *lege artis* — önmagával nem kerülhet szembe, azaz bármilyen ütközés esetén feltétlenül érvényesülést kell igényelnie magának a hierarchia-adta szabályok szerint. „Mihelyt az állami szektoron belül önálló jogalanyokat szervezünk — mondja a szerző —, megjelenik ezeknek a jogi személyeknek az *állam normatív akarata* — a jog — által relevánsnak elismert *saját szerződéses akarata is* . . . Az állami vállalatok akarata, mint minden állami szervé, *állami akarat*.”²⁶ „A szerződésekben . . . az állami akaratot két ellentétes pozíciójú fél egyező akarata alakítja ki és hajtja végre.”²⁷ A következő láncszem — nézetünk szerint — már a szemlélet nehézségéhez vezet bennünket: „ . . . a vállalat szerződési akarata *nem kerülhet ellentétbe az állami akarral*, vagyis *jegyzalék-kal*, valamint a vállalat irányító szerveinek utasításaival”.²⁸ Ez a tétel ugyanis szükségszerűen odavezet, hogy ne csak a vitatott, de még a felismerten rossz, célszerűtlen és lehetetlen szerződést is meg kell kötni, ha azt a tervtörvény előírja és azt az erre jogosult szerv nem módosítja. Idézzük a szerzőt: ha nem sikerül a szerződéskötési kötelezettségen felülről enyhíteni vagy módosítani, „a terv, az utasítás kötelező erejét fölébe kell helyezni a vitatott fizikai lehetetlenségnek”.²⁹ E szemléletnek és a jog lényegéből folyó természetes következetességének egy jelentős célja és erénye van: védi a népgazdaságon belüli jogbiztonságot, a rendet és hosszú áttételeken keresztül visszahatva a tervre, annak javítását szolgálja. De van egy hátránya is: hogy a gyakorlat egyáltalán nem, vagy nem szívesen viseli el, ezért fenti célját betölteni csak igen kis mértékben tudja. „Terveket nem a vitatott, hanem a beigazolódott fizikai lehetetlenség fölé helyezni”,³⁰ ez elől a gyakorlat is kitért (ld. a Legfelsőbb Bíróság vonatkozó határozatát B. H. I. évf. 80. sz.). Azt hisszük, hogy Eörsi szemléletének ez a nehézsége magából a szemléletből fakad. Abból, hogy az állami akaratot azonosítja annak következményével, létformájával, magával a törvénnyel és ezért az ütközést a vállalati akarat és közvetlenül az állami akarat közötti ütközésként fogja fel. A gyakorlatnak is megfelelőbb elméleti álláspontnak látszik különbséget tenni az állami akarat mint ok és a törvény, a jog mint az állami akarat formája, következménye, illetve okozata között. Sőt: csak helyesnek mondható ezen az úton még továbbmenni: . . . a megoldás keresésénél bizonyos fokig el kell szakadnunk az akarat fogalmától, új fogalomhoz, az érdek fogalmához kell nyúlnunk. A marxista jogtudomány az akarat fogalmának használatával nem lett a régi „akaratelmélet” híve és az érdek fogalmának beiktatásával sem lesz a régi „érdekelmélet” foglya”.³¹ Ez a tétel nézetünk szerint feloldja, illetve megoldja a szóbanforgó ütközés problémáját. Jelentheti ui. egyrészt azt, hogy fizikai lehetetlenség esetén is szerződéskötésre kötelező törvény, államigazgatási aktus mint forma nem mindenben és teljesen (non totum et totaliter) azonos az állam akaratával. Abban olyan (éppen a fizikai lehetetlenséget negligáló) részek is lehetnek, illetve vannak, amikre az államnak a fentiek szerint értelmezett akarata nem terjedt ki. Másrészt pedig jelenti azt, hogy az állam érdeke, amely mird a jogszabályt, mird az azt kiváltó és kitöltő állami akaratot létrehozza és megelázi, és amely objektíve nem kerülhet szembe az objektív gazdasági törvényekkel, nem irányulhatott lehetetlen tartalmat magában foglaló viszony keletkeztetésére, és ilyennek keresztülviteléi, kikérszakolását adott esetben tiltania kell.

²⁶ Eörsi Gyula, i. m. 315. o.

²⁷ Eörsi Gyula, i. m. 319. o.

²⁸ Eörsi Gyula, i. m. 318. o.

²⁹ Eörsi Gyula, i. m. 344. o.

³⁰ Nizsalovszky Endre, i. m. 34. o.

³¹ Szabó Imre, i. m. 13—14. o.

Ha ez így van, akkor elméletileg talán nyitva az útja a *lehetetlen* (és csak a lehetetlen!) szolgáltatásra, illetve szerződésre irányuló szerződéskötési kötelezettség *bírói* módosításának a tulajdonképpeni, a feltételezett helyes állami akarat sérelme, mellőzése nélkül.

Ha a szerződéskötési kötelezettség módosításának a szigorúan korlátozandó lehetőségét megfelelő garanciákkal biztosítjuk, nem valószínű, hogy ebből a tervszerződések rendjére, biztonságára oly nagy veszély hárulna, mint amilyent Eörsi Gyula látni vél.

c) *A szerződéses szankeiók funkciója és jogalapja* — az a kérdéskomplexum, amellyel még részletesen foglalkozunk. Legyen szabad azonban a könyv sorrendjét megfordítani és először a szerződéses szankeiók jogalapjáról és ezt követően azok funkciójáról szólni. Az utóbbihoz ui. az eddigiéknél több megjegyzésünk lesz, és ez bizonyos fokig feltételezi az előbbieket ismeretét.

A szerződéses szankeiók *jogalapja*. A szerző ezt a kérdést is, mint a szankeiók funkciójának kérdését, elsősorban a gyakorlat oldaláról kiindulva vizsgálja. „Azt kell megvizsgálni — mondja —, hogy az *ösztönzés és a hibák kijavítása* szempontjából melyik megoldás látszik a legcélravezetőbbnek, loggaságosabbnak”.³² Elemezve a jogalap kérdését, ezen belül három lehetséges felelősségi alakzatot vizsgál: a *tiszta szubjektív* felelősséget, a *feltétlen* és az *objektív* felelősséget. Kár, hogy a továbbiakban kissé keverednek ezek a fogalmak és az objektív felelősségi tan elleni vitában végeredményben a *mindenért* való, a *feltétlen* felelősség gyengéivel érvel. Az objektív felelősség ellen harcolva, azzal vitatkozva, megállapítja, hogy „a mérleg a *feltétlen felelősség* ellen szól”.³³ Tartalmilag a két felelősségi tan vitájában a szerző az objektív elemekkel feltöltött vétkes felelősség mellett foglal állást, amennyiben a vétkességet, mint általános jogalapot helyesli, de olyan szigorral, hogy a felelősség határát a külső okig tolja ki. „A tiszta szubjektív felelősség nem ismeri a társadalmat (és ezért emberellenes), a tiszta objektív felelősség viszont az embert nem ismeri (és ezért társadalomellenes)”³⁴ — mondja, és azon túlmenően, hogy álláspontját komoly és alapos érvekkel támasztja alá,³⁵ utal a szovjet megoldásra is: „A szovjet elmélet és gyakorlat is általában véve azt az álláspontot foglalja el, hogy a polgári jogi felelősség zsinórmértéke objektív mozzanatokkal telített, akár az átlagos, akár az élenjáró személyek gondosságát tüzi ki célul”.³⁶

Bár fejtegetései során a szerző hangsúlyozza, hogy nincs is jelentősége a két rendszer „*existenciális*” vitájának, hogy inkább az *aránytal* kellene foglalkozni,³⁷ mert tulajdonképpen „... nincs is döntő különbség a kétféle felelősségi rendszer között”.³⁸ Valójában csak arról van szó, hogy az objektív felelősség ugyanazon a skálán több, mint a szubjektív felelősség, hogy az egyik a másik burka és viszont, hogy „kölesönösen áthatják egymást”.³⁹ Úgy hisszük, hogy ezzel Eörsi sem tartja feleslegesnek a vitát (amiben egyébként akkor ő is rengeteg energiát pazarolt volna már eddig!), hisz ennek ellenére nagyon igyekszik álláspontját pontosan meghatározni. Maga mondja, hogy *elvi kérdéstről* van szó.⁴⁰ Úgy gondoljuk, a vitára szükség van és csak örvendetes, hogy ennek útját a szerző — talán saját maga számára is! — nyitva hagyta.

³² Eörsi Gyula, i. m. 469. o.

³³ Eörsi Gyula, i. m. 471. o.

³⁴ Eörsi Gyula, i. m. 475. o.

³⁵ „A vétkességi felelősség annyiban telik meg objektív elemekkel, amennyiben a jog az egyénnel szemben nem egyedi, hanem különös (jó szövetkező) vagy általános (a jog nemtudása nem mentesít) követelményekkel lép fel, — akár a tudati, akár az akaratati tényezők területén.” (Eörsi Gyula, i. m. 475. o.) Az emberi magatartás társadalmi, emberi, szubjektív jellege tiszta objektív felelősséget nem bír el. A gyakorlat, „a jog nem ismer tisztán szubjektív és tisztán objektív felelősségi rendszert”. (Eörsi Gyula, i. m. 477. o.)

³⁶ Eörsi Gyula, i. m. 472. o.

³⁷ „A tervszerződések terén az ösztönzés azt kívánja, hogy a felelősség köre táguljon, de ne érje el a feltétlen felelősség elvét.” (Eörsi Gyula, i. m. 478. o.)

³⁸ Eörsi Gyula, i. m. 479. o.

³⁹ Eörsi Gyula, i. m. 479. o.

⁴⁰ „Ebből azonban nem következik, hogy a kettő alapkiindulása között nincs fontos elvi különbség.” (Eörsi Gyula, i. m. 479. o.) „Elvi szempontból a vétkességi rendszert megfelelőbbnek tartjuk az objektív rendszernél ahhoz, hogy felelősségi rendszerünk alapja legyen.” (Eörsi Gyula, i. m. 479. o.)

Ilyen keretek között e vitába bekapcsolódni nehéz volna. Inkább csak egy vitánkívüli megállapításra szorítkozunk. Nevezetesen: nem hisszük, hogy támadható volna az a vélemény,⁴¹ hogy a mi jogunk a szállítási szerződésekről szóló rendeletben a felelősségnek olyan szép tanát, intézményét fogalmazta meg, ami egyenes vonalat jelent polgári jogunk kártérítéstanának fejlődésében. Hogy ez a kérdés a szerzőnél így nem merül fel, hogy ennek értékelését munkájában nem találjuk, nyilván saját vétkességi felfogásából fakad. Pedig jogrendszerünknek ez a fejlődési vonala már korábban is — nemzetközi méretekben is — elismert volt.⁴²

A szerződéses szankciók — ezek közül általában csak a kötbér és a kártérítés — funkciójával foglalkozva a szerző szintén a kérdés gyakorlati oldalát tartja döntőnek: mennyiben és milyen módon járulnak jobban hozzá a szankciók a tévszerződések teljesítéséhez. Plasztikusan és tudományosan mutatja be a szerző a szerződések tartalmává tett szankciók, a belőlük folyó kártérítés formai és tartalmi jellegét. Szocialista viszonyok között népgazdasági szinten kártérítés nem lehetséges. A kártérítés intézményét az „áruviszony alkalmazása,” a népgazdaság szervezésének struktúrája teszi indokolttá és szükségessé. A kártérítésnek ez a „művi” formája végeredményben az állami vagyonban esett kárnak — a gazdaságszervezés struktúrájának megfelelő — elszámolási, leírási formája. De éppen ez a forma, amely szervesen beleépül a gazdasági szervezet mechanizmusába, egyik fontos biztosítéka a tévszerződések teljesítésének. „Igaz, hogy nem pótolja (ti. a kártérítés — MF) a kiesett reális teljesítést, hogy a tulajdonjog sérelmét nem úti helyre, de érzékenyen érinti az önálló elszámolást és ezen keresztül ösztönöz és fegyelmeztet.”⁴³ „... Mindig reagál valamely, már bekövetkezett eseményre”,⁴⁴ és ezáltal eszköze a hibák felfedezésének, kijavításának. Mint ilyen „mindinkább a jövőbe tekintő jogintézmény”, amely „szolgálja a prevenciót és az ösztönzést”.⁴⁵

Itt jutottunk el ahhoz a kérdéshez, amely tétünk szerint alaposabb differenciálásra nyújt alkalmat. A szerző ui. nemcsak a szerződéses felelősségről, hanem általánosan azt mondja: „A polgári jogi felelősség szabályozásának alapelve, mint ismert, a megelőzés elve.”⁴⁶ Ha számításhoz vesszük, hogy a polgári jogi felelősség alatt a felelősség valamennyi alakzatát értjük, tehát a legszebben objektív alapú, a veszélyes üzem felelősségét is, akkor a fenti tétel bizonyos differenciálásra inspirál, döntően éppen a veszélyes üzem felelősségére vonatkozóan. Az objektív felelősség jogintézménye szankcióinak preventív funkciójáról szólva elsősorban erre „lokalizáljuk” megállapításainkat.

A differenciálást pedig a következő módon tartjuk szükségesnek: a kártérítés általában szolgálja a generális és speciális prevenciót, de különösen, egy adott esetre „egyénisítve” csak szubjektív felelősséggel terhelt káresetekben. Objektív felelősséggel terhelt káreset esetében azonban döntő a reparáció, a prevenció másodlagos, járulékos jelenség; a különbség prevenció csak nagyon kismértékben teremtené alapot a kártérítéshez. Minthogy legtöbb esetben nem is természetes személyről van szó, a különbség prevenciónak nincs hol „megkapaszkodnia”. Marton szavaival szólva: „... a prevenció jogsértés ismétlődését akarja akadályozni, így preventív szankció jőzanul csak olyan emberi lény ellen alkalmazható, akinek részéről (és más hasonló emberek részéről) a jogsértés ismétlődése fenyeget”.⁴⁶ Az objektív felelősség elsődleges célja, a reparáció kivált azután olyan eljárásokat (visszkereset, nagyobb üzembiztonságra való törekvés stb.), amelyek már *speciálisan* is preventívek. Nem egyszer azonban még visszkereset formájában elmarasztható ember sincs. Az üzembiztonság fejlődése ellenére is — úgy hiszem — egy bizonyos szükségszerűséggel állunk szemben: balesetek, káresetek szükségszerű és véltlen keletkezésével mennyiségileg és minőségileg döntően nem a károsult, hanem egy üzem vagy az egész közösség érdekét szolgáló termelési tevékenység folyamán; ezt a szükségszerűséget elkerülni legfeljebb az egész termelési tevékenység megszüntetésével lehetne. A probléma megnyugtatóan csak a lehető teljes reparáció útján oldható meg. A prevenció itt már csak másodlagos jelentőségű. Bár a prevenció és a reparáció általában a cél és az eszköz viszonyában vannak, a szóbanforgó esetekben a kettő egybefolyik. Az esz-

⁴¹ Marton Géza, i. m. 13. o.

⁴² *Rechtsvergleichendes Handwörterbuch* IV. Bd. Walpert, Haftung 49. o.

⁴³ Eörsi Gyula, i. m. 451. o.

⁴⁴ Eörsi Gyula, i. m. 456. o.

⁴⁵ Ld. 43. sz. jegyzetet.

⁴⁶ Eörsi Gyula, i. m. 452. o.

⁴⁷ Marton Géza, i. m. 11. o.

közön (reparáció) túlmenő cél (a prevenció) minden áron való szolgálni akarása itt már átlátszóan az alaptevékenység elleni harcra.

A szerző tételének fentiekben vázolt differenciálására nemcsak az abban rejlő logikai lehetőségek készítették, hanem a sorok írójának az objektív felelősség jogintézménye gazdasági eredmények, történelmi kialakulásának körében végzett kutatásai (bár ezeket itt inkább a kérdés megvilágítására szántuk, mintsem állításunk igazolására). Ezek során ui. az látszik igazolódni, hogy az első modern objektív felelősségi jogintézmény keletkezése (az 1838. évi porosz vasúttörvény), amely ezt a kérdéskomplexumot gyakorlatilag először felveti, következőképp a legtisztábban láttatja, — már átfogta ezt az alternatívát. Sőt harc formájában fogta át. Arról volt szó — döntően a feudális erők oldaláról —, hogy a vasútépítkezés, a vasút üzemeltetése káros (baleseteket, személyi, vagyoni károkat okoz stb.), a kifejezett elővigyázatosság ellenére is káresetekhez vezet: nem szabad ezt a „sorscsapást” megengedni. A másik oldal, a tőke, a nagyüzemi termelés, amelyben ekkor a haladás ereje testesült meg, azonban győzött efelett: vasutak vannak és lesznek, sőt egyre több lesz, szinte magukat fiadzzák; a károk elkerülésére mindent megteszünk, de ha mégis előállnak, hát fizetünk. Mi annak címén, hogy a vasúttöltés építése miatt a földesúr földjét a töltés egyik oldalán a nagy esőzés idején lefolyási lehetőség hiányában a víz előnti stb., nem mondhatunk le gazdasági tevékenységünkről. Vulgárisan és kiélezetten ilyen ellentétek megoldására született az említett törvény 25. §-a, az objektív felelősség első modern jogintézménye. Még plasztikusabbá válna a kép, ha e célból megvizsgálánk az 1871. évi német Általános Birodalmi Felelősségkötelezettségi Törvényt.

A továbbiakban, a magunk igazolására és a valóság visszaadására vázolniunk kell, hogy a szerző maga sem értelmelte szigorúan azt a tételt, amelyből fejtegetéseink kiindultak. „El kell kerülni a szerződészegést szenvedő fél reparációs igényével kielégülő érdek lebecsülését”⁴⁷ — mondja a szubjektív alapon fizetendő kártérítésről, mennyire inkább így van ez akkor az objektív, illetve a szerződésenkivüli felelősség esetében. A reparáció túlzott és feltétlen előtérbe állítása egyébként szükségszerűen egyet jelent a károkozóval, a „tettesnek” a középpontba való állításával. S ez a szerző szerint is helytelenített „büntetőjogias” szemléletmóddhoz vezet.⁴⁸ Csak helyeselhetünk a szerző következő mondatsáinak: „A kötbér (ismeretes, hogy vétkesség alapon jár — MF) . . . repressziós vagy szignalizációs eszköz. A kötbér jelezzon és büntessen, a kártérítés kárpótoljon.” (Kiemelés tőlem — MF.)⁴⁹ „A polgári jog alapbeállítására a reparációra irányul.”⁵⁰ Igaz, hogy ez az idézet a büntetőjogi represszió szemlélettel szemben a polgári jogi beállítottságra általában vonatkozik, de speciálisan is áll az objektív felelősségi alapon nyugvó szerződésenkivüli felelősségi alakzatokra.

Legyen szabad a problémát végül a szerzőnek egy példáján is bemutatni és ezáltal az ő véleményét is szemléltetni. „Míg a büntetőjog megbünteti a kábátolvajt, a polgári jog kártérítést fizettet vele. Megbüntetésénél a bíró az ő körülményeiből indul ki, *első sorban öreá kíván hatást gyakorolni és rajta keresztül a társadalomra* (a cél tehát a speciális és generális prevenció! — MF); a kártérítés megítélésénél viszont a *károsult körülményeiből indul ki és őt kívánja kárpótolni*, úgy természetesen, hogy a reparációnak meg legyen a hatása a társadalomra.”⁵¹ (Kiemelés tőlem — MF.) Itt tehát a központ már a károsult, a reparáció! A prevenció csak másodlagos jelentőségű. Különösen élesen tűnik ez szembe, ha az egész eljárást a megelőzés szempontjából nézzük és százalékarányban próbálnánk kifejezni az eljárás büntetőjogi, illetve polgári jogi részének hatását a prevencióra (az eredmény bizonyonnyal nagy fölényrel a büntetőjogi rész javára szólna; pedig itt a polgári jogi eljárás is vétkesség alapján nyugszik!). Maga Eörsi mondja (az opponensi véleményekre adott válaszában),⁵² hogy van olyan jogi helyzet, felelősségi alakzat, bírjon az bár a „quasi-kártérítés” jellegével (kisajátító, veszélyközösségben levő jogi helyzete), ahol a prevenció-gondolatnak helye alig van, illetve egyáltalán nincs.

Végül is ide akartunk eljutni: Igen, a polgári jogi felelősség, illetve kártérítés szabályozásának alapelve általában a megelőzés; egyes esetekben azonban csak másodlagosan az, sőt meghatározott esetekben a megelőzés gondolata hiányzik is. A terv-

⁴⁷ Eörsi Gyula, i. m. 501. o.

⁴⁸ Eörsi Gyula, i. m. 494. o.

⁴⁹ Eörsi Gyula, i. m. 492. o.

⁵⁰ Eörsi Gyula, i. m. 453. o.

⁵¹ Eörsi Gyula, i. m. 454. o.

⁵² Ld. a 26. lapon.

szerződések esetében pedig a prevenció pozitív irányú hatássá alakul át ; „am a polgári jogi felelősség területén a megelőzés elvéként jelentkezik — mondja végül maga a szerző —, az a tervszerződések körében az ösztönzés elvéként”⁵³ nyilatkozik meg.

IV.

A korlátozott terjedelem, de a műfaj által is sürgetett befejezésben meg kell állapítanunk, hogy Eörsi nagy monográfiájában az új jogszemlélet kibontakoztatására mutatott szép példát, általában helyesen mutatja be a szocialista jog fejlődésének útját.

Tudományos eredményei kiterjednek az állam- és jogelmélet területére is (jogágak elhatárolása és kapcsolata, a jogtudomány módszerei, a jogi személy elmélete stb.). Szakterületén pedig a gyakorlat alapos feltárása, a tudomány eddigi eredményeinek beható elemzése mellett a legtöbb vizsgált kérdésben — mind a tudomány, mind pedig a gyakorlat számára — kijelöli a jövő útját is.

⁵³ Eörsi Gyula, i. m. 452. o.